

Interpretation of National Identity in the Statement of the Second Step of the Islamic Revolution"

The Islamic Revolution and its consequences, in the cultural, political and social spheres, have affected and made important the issue of national identity. Being Iranian plays a key role in determining the needs that the development model is designed to meet. In the second step of the revolution, according to the historical developments, the adaptation of national identity to the new needs of Iranian society is necessary. Despite the importance of traditional elements of Iranian identity (history, land, myths, common culture, etc.) at present, these parameters do not seem to be effective in solving current problems of society. Therefore, to solve the current challenges of national and Iranian identity, we must move towards the values, common beliefs and human standards of the revolution. In this regard, the statement of the second step of the Islamic Revolution is a picture of the future of Iran to achieve a new Islamic civilization, which in the context of paying attention to the components of national identity, is possible in seven axes. In this paper, we answer the question, where is the place of national identity in the statement of the second step of the revolution? The authors claim that the declaration of the second step of the revolution is a sure framework for achieving new components of national identity. Today, the issue of the statement of the second step of the revolution, by supporting and protecting the past achievements of national identity, has the ability to realize the capacity of new components of national identity.

Keywords: Islamic Revolution, National Identity, Discourse, Second Step Statement, New Islamic Civilization.

خوانش هویت ملی در پرتو بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۱۱

مریم رحمانی^۱غلامرضا خواجه سروی^۲عباس مرادی^۳**چکیده**

انقلاب اسلامی و پیامدهای ناشی از آن در عرصه فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، مسئله هویت ملی را تحت تأثیر قرار داده و ابعاد آن را از اهمیت خاصی برخوردار کرده است. عنصر ایرانی بودن نقش کلیدی در تعیین نیازهایی دارد که الگوی پیشرفت برای رفع آن‌ها طراحی شده است. در گام دوم انقلاب با توجه به تحولات تاریخی و تغییر در هنجارهای سیاسی، انطباق هویت ملی با نیازهای نوین جامعه ایران ضروری می‌نماید. با وجود اهمیت عناصر سنتی هویت ایرانی (تاریخ، سرزمین، اسطوره‌ها، فرهنگ مشترک و...) در حال حاضر تداوم کارآمدی آن‌ها برای حل مسائل امروز جامعه مورد تردید است. لذا برای حل چالش‌های کنونی هویت ملی و ایرانی، باید در جهت ارزش‌ها، باورهای مشترک، معیارهای انسانی انقلاب و همسو با تمدن نوین اسلامی حرکت کرد. در همین راستا، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی تصویری از ایران آینده برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی است که در بستر توجه به مؤلفه‌های هویت و عزت ملت در هفت محور میسر می‌گردد. مقاله حاضر این پرسش را مطرح می‌کند که هویت ملی در بیانیه گام دوم انقلاب چه جایگاهی دارد؟ ادعای نگارندگان این است که بیانیه گام دوم انقلاب چارچوبی مطمئن برای امکان تسهیل مؤلفه‌های جدید هویت ملی است. امروزه مسئله بیانیه گام دوم انقلاب با حمایت و حراست از دستاوردهای گذشته هویت ملی، از قابلیت به فعلیت رساندن ظرفیت مؤلفه‌های جدید هویت ملی برخوردار است.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، هویت ملی، گفتمان، بیانیه گام دوم، تمدن نوین اسلامی.

^۱دانش آموخته دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی و مدرس دانشگاه زنجان (نویسنده مسئول) raheno.mr@gmail.com

^۲استاد علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. sarvireza1968@gmail.com

^۳استادیار گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. azmoradi@gmail.com

پس از جنگ سرد «هویت ملی» یکی از کلیدواژه‌های بنیادین در حوزه علوم اجتماعی-فرهنگی در مناطقی از جهان شده است (کریمی پور، ۱۳۹۴). در ایران نیز یکی از اصلی‌ترین موضوعات و مباحث مطرح شده در میان روشنفکران، شناسایی وضعیت هویت ایرانی است که در فرایند ورود ایران در جریان مدرنیته و پست‌مدرن و در مواجهه با مسائلی مثل جهانی شدن، فضای مجازی و... دچار تغییر و نارسایی در تعریف خود شده و در ایران امروز شاهدیم که به تدریج هویت قومی و محلی در مقابل هویت ملی قرار می‌گیرد. طبعاً برای فهم هویت جمعی در یک کشور تمرکز روی چند بعد مهم، اساسی و محوری مثل؛ توجه به تفاوت‌های اقلیمی، مشخصات جغرافیایی، دین، زبان، اخلاقیات و... از مسائل مهمی است که در تعریف هویت ایرانی نیز در هر دوره و مقطع تاریخی، تأثیرگذار بوده‌اند. در کنار این قبیل مسائل، سیاست‌های فرهنگی حاکم بر هر دوره نیز تأثیر قابل توجهی در متعادل کردن اوضاع عمومی جامعه برای تعیین یکدستی مسیر هویت ملی دارد. لذا پس از پیروزی انقلاب، ارزش‌ها و باورهای مشترک و معیارهای انسانی انقلاب اسلامی نقش اصلی در شکل‌دهی به هویت دارند.

در ارتباط با بحث هویت، پژوهش‌های متعددی به بررسی اختصاصی در حوزه هویت ملی ایران پرداخته است. بیشتر این آثار برآمده از مطالعاتی با خاستگاه کشورهایی که به لحاظ تاریخی، تمدنی و... تفاوت‌های اساسی با ایران دارند، بوده است. بر همین اساس نادیده انگاری لزوم انطباق این هویت با ارزش‌های انقلاب برحسب رشد، تغییر و تحول جامعه، موجب سترون ماندن پژوهش‌های این حوزه می‌شود. لذا در این پژوهش، با روش گفتمانی به مؤلفه‌های جدیدی از هویت ملی منطبق با نیازهای نوین جامعه ایرانی که در بیانیه گام دوم انقلاب بدان اشاره شده است، پرداخته‌ایم.

بیانیه گام دوم انقلاب با توجه دادن به مؤلفه‌های جدید هویت می‌تواند با خلق معنا به تقویت هویت ملی ایران امروز کمک نماید. تقویت هویت ملی در گام دوم برای رویارویی با چالش‌های هویتی در چهل‌ساله دوم انقلاب، در قالب الگوی توسعه از سانه دین‌محور، ثبات سیاسی، نهادینه سازی مردم سالاری دینی و مشارکت سیاسی تدوین شده است.

۲. مبانی نظری

۱,۲. پیشینه پژوهش

برخی از مهم‌ترین تحقیقات در حوزه هویت ملی در ایران بدین شرح می‌باشند؛

کتاب "بنیادهای هویت ملی ایران" نوشته حمید احمدی (۱۳۸۸). این کتاب ضمن بررسی هویت ملی در ایران و چالش‌های پیش روی آن، برای رفع این چالش‌ها، به رویکرد شهروند محوری در این حوزه تأکید می‌کند.

"هویت ایرانی" از احمد اشرف (۱۳۹۵)، این کتاب، با دو مقاله از گرادونیولی و شاپور شهبازی به بررسی هویت ملی ایران از دوران باستان تا پایان پهلوی می‌پردازد.

"کنکاشی در هویت ایرانی (مجموعه مقالات)" به کوشش ابراهیم حاجیانی، به ارائه توصیف جامع درباره انواع هویت‌های ایرانی پرداخته است.

"مشکله هویت ایرانیان امروز"، نام کتابی است از فرهنگ رجایی (۱۳۸۲)، وی در این کتاب ضمن اشاره به منابع هویتی ایران؛ دین، سنت و تجدد، به جنبه‌های مختلف شکل‌گیری هویت معاصر ایرانیان می‌پردازد.

کتاب "ایده‌های ژئوپولیتیک و واقعیت‌های ایرانی"، نوشته پیروز مجتهد زاده (۱۳۷۹)، کتاب دیگری است که ضمن مطالعه روابط جغرافیا و سیاست، به بررسی هویت ایرانی در قرن ۲۱ پرداخته است.

عبدالله رمضان زاده و محمدعلی بهمنی (۱۳۸۷)، در مقاله "هویت ایرانی و چندگانگی قومی"، به بررسی تبلیغات قوم‌گرایان ایران پرداخته و ضمن تعریفی فراگیر از هویت ایرانی، چگونگی تحکیم همبستگی ملی ایرانیان را مورد بررسی قرار می‌دهند.

"چالش‌های دولت و هویت ملی در گذشته و حال" از حاتم قادری (۱۳۸۱)، نویسنده در این مقاله، عوامل و فرایندهای مؤثر و چالش‌برانگیز هویت و دولت ملی را به بحث گذاشته‌شده است.

در مقاله "تنوع فرهنگی و تداوم همزیستی آن‌ها در ایران"، نوشته علی کریمی و محمدهادی مؤذن (۱۳۹۰)، نویسندگان بر این نکته متمرکز شده‌اند که همزیستی مسالمت‌آمیز گروه‌های قومی ایران ریشه در نظام معنایی و باور مشترک همه ایرانیان بر ایرانی بودن خود دارد که از دو خاستگاه تاریخ مشترک آنان و دین اسلام متأثر شده است.

"قادری و میرزایی (۱۳۹۰)، در مقاله "ناسیونالیسم ایرانی"، با بازخوانی ناسیونالیسم ایرانی در سده نوزدهم، اهداف و ابعاد زمینه‌ساز پیدایش آن را مورد بررسی قرار دادند.

و اما یکی از مهم‌ترین آثار در این مورد، پایان‌نامه محسن نبی زاده، به راهنمایی حمید احمدی، با عنوان؛ "بررسی هویت ملی در پایان‌نامه‌ها" است. این پایان‌نامه به بررسی چگونگی مطالعه هویت ملی ایران در پایان‌نامه‌های دانشجویی و نتایج حاصل از این مطالعات پرداخته است. بررسی این پایان‌نامه به‌تنهایی گویای همه رساله‌ها در حوزه هویت ملی می‌باشد. آنچه در بررسی همه این تحقیقات به چشم می‌خورد، اشاره به تحول و چالش‌های هویت ملی ایران است که هر یک از نویسندگان تلاش کرده از زاویه نگاه خود پاسخی به این مهم داشته باشد. با توجه به اینکه یکی از تحولات عمده مؤثر بر هویت ملی ایران، پیروزی انقلاب اسلامی است، لذا توجه به بیانیه گام دوم انقلاب که به‌عنوان برنامه راه انقلاب برای چهل ساله دوم نگاشته شده، از مهم‌ترین منابع برای تبیین هویت ملی ایران در عصر حاضر به شمار می‌آید. در ارتباط با بررسی بیانیه گام دوم آثار زیادی به چشم می‌خورد ولی هیچ‌کدام از این پژوهش‌ها به بررسی مبحث هویت ملی نپرداخته‌اند. لذا نظر به اهمیت موضوع و خلأ پژوهشی در این زمینه، پژوهش حاضر بدین مهم پرداخته است.

محدوده کار ما در این مقاله، محدوده گفتمانی است. این روش در ردیف روش‌های پسامدرن دسته‌بندی می‌شود و یک روش تحلیل کیفی است.

امروزه مفهوم گفتمان بر فرایندهای اجتماعی تأکید دارد که مولد معناست (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۱۷). برخی نیز گفتمان را فنون تحلیلی می‌دانند که برای آشکار ساختن الگوهای فهم، باور، ارزش و ساختار ایمان مندرج در گفتمان به کار می‌رود (میلز، ۱۳۸۸: ۱۳).

ترجمه «تحلیل گفتمان» عباراتی مانند سخن کاوی، تحلیل کلام، تحلیل گفتار و گفتمان کاوی است. البته بین اندیشمندان در مورد گفتمان و نحوه عملکرد آن، توافقی وجود ندارد (فاضلی، ۱۳۸۹: ۱۸۸). لاکلا و موفه گفتمان‌ها را مجموعه‌ای از اصطلاحات می‌دانند که به شیوه‌ای معنادار به هم مرتبط شده‌اند (Laclau & Mouffe, 1985: 193). آن‌ها می‌گویند؛ معانی کلمات و اعمال اجتماعی وقتی در حوزه گفتمان ویژه‌ای قرار گیرند، هویت وجودی خود را نمایان کرده و بدین گونه در صدد درک و تحلیل چگونگی شکل‌گیری، کارکرد و تغییر و دگرگونی اندیشه به‌مثابه یک گفتمان - که سازنده معانی و فعالیت‌های سیاسی هستند - می‌باشند (فیرحی، ۱۳۸۴: ۵۵). همچنین موفقیت گفتمان‌های سیاسی به توانایی آنان در تولید معنا بستگی دارد. در نتیجه، نظریه گفتمان لاکلاو و موفه، معنا، سیاست و اجتماع را با هم ترکیب کرده و به تحلیل آن‌ها می‌پردازد (سلطانی، ۱۳۸۴: ۱۶۰ - ۱۵۷) با وجود کاربردهای نظریه گفتمان، انتقاداتی نیز به آن وارد است؛ باین وجود همچنان می‌تواند در شناخت چگونگی تثبیت گزاره‌های حقیقت در درون یک گفتمان مفید واقع شود. در این مقاله هویت ملی و ارزش‌های انقلاب، هر دو دال‌هایی لبریز از معانی هستند و از این استعداد برخوردارند که در بسترهای گفتمانی مختلف، تکرار شده و مدلول‌های متفاوتی را به خود اختصاص دهند. از این رو نظریه گفتمان به‌عنوان روش تحلیل این پژوهش برای شناخت مؤلفه‌هایی از هویت ملی جدید در گام دوم انقلاب به کار گرفته می‌شود.

۳. یافته‌های تحقیق

۱،۳. مفهوم «هویت»

فرهنگ عمید هویت را به معنای هستی، وجود، شخصیت و سرشت دانسته است (عمید، ۱۳۳۷: ۱۲۲۱) هویت به‌طور اساسی به درک انسان‌ها از خودشان به‌عنوان یک وجود مشخص و متمایز از سایر افراد اشاره دارد (Cot, Levine, 2002: 17-43) شیوه‌ای که فرد بر اساس آن خودش را تعریف می‌کند (Olson, ۲۰۰۲: ۱۵۰) بنابراین، هویت که ره‌آورد فرآیند مستمر تاریخی است به‌عنوان پدیده‌ای سیال و چندوجهی شناخته می‌شود که تحت تأثیر شرایط محیطی است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۲۶).

۲،۳. تعریف «هویت ملی»

آنتونی اسمیت هویت ملی را بازتولید پیوسته الگوهای ارزشی و نمادین شامل حافظه‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌ها می‌داند که موجب ایجاد تفاوت ملت‌ها از یکدیگر شده و به افراد هویت می‌دهند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۱۴)، در بعد سیاسی، هویت ملی دلالت بر تشابه معنادار بین گروهی از افراد به نام ملت دارد. افراد ملت در محدوده یک سرزمین و دولت ملی زندگی می‌کنند و احساس مشترک به همه این مؤلفه‌ها دارند (مرادی،

۱۳۹۵: ۱۸۰). پارخ، هویت ملی را درک شخصی افراد از خودشان به عنوان اعضای یک ملت می‌داند که به اجتماع سیاسی خود وفاداری و تعهد شخصی دارند (Patrik, 2000: 42) و دیجکینگ (۱۹۹۶) نیز می‌گوید: هویت ملی به دنبال جهت‌گیری‌های ملی در روابط یک ملت با جهان است (Dijkink, 1996: 1).

۱،۲،۳. عناصر اصلی هویت ملی:

هویت ملی می‌تواند از ابعاد و مؤلفه‌های مختلف اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی و زبانی-ادبی برخوردار باشد. از نظر هاوسبام، مؤلفه‌های هویت ملی به عنوان پدیده‌ای نوظهور شامل: زبان ملی، حکومت، سرزمین، فرهنگ واحد و مذهب مشترک است (هاوسبام، ۱۳۸۳: ۲۹). از نگاه دیگر، هویت ملی می‌تواند به چهار جزء تقسیم شود. این چهار جزء عبارتند از: اسطوره، که شامل؛ یک سری باورها می‌شود و بارزترین آن‌ها مذهب و نمادهای فرهنگی است و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. زبان، که گویاترین جزء هویت است. تاریخ که منظور از آن آگاهی نسبت به سرگذشت سرزمین و رویدادهای عاطفی مهم مربوط به گذشته یک فرهنگ مورد نظر است و بالاخره عوامل نهادی که شامل؛ سازمان‌هایی می‌شود که به پیشرفت جنبه‌های گوناگون و تقویت حس هویت ملی کمک می‌کند (مویر، ۱۳۷۹: ۲۷).

در میان مؤلفه‌های ذکر شده، دین و گزاره‌های دینی از عناصر مهم هویت ملی ایران است. ایرانیان باستان، چه در دوران دینی و چه در دوره اساطیری، موحد بوده‌اند و هیچ‌گاه کثرت و تعدد مبدأ آفرینش را نپذیرفته‌اند. معنویت و عبادت رکن اصلی حیات فردی و اجتماعی و عبادتگاه و مساجد، کانون انسجام بخش آنان بوده است. ارکان فرهنگ ایرانیان همچون، علم، عرفان، شعر و مظاهر آن‌ها، خصوصاً در معماری و دیگر میراث و هنری، نماد و نشانه تعالی روح پرستش توحیدی این ملت در طول تاریخ است (هرسیجی و توی سرکانی، ۱۳۸۹: ۶۳). تا زمان ورود اسلام به ایران، آیین زرتشتی، دین غالب و رسمی مردم بود. پس از ورود اسلام به ایران، اکثریت قاطع مردم به این آیین گرویدند و با تأسیس حکومت صفویه، مذهب تشیع در این سرزمین رسمیت یافت. مکتب تشیع که عاملی برای پیوند هرچه مستحکم‌تر فرهنگ اسلامی و ایرانی بود و درون‌مایه‌های غنی فرهنگی داشت، توانست با رمزگان پایدار فرهنگ ملی ایرانی عجین گردد. به این ترتیب با ورود اسلام به ایران به تدریج شاهد شکل‌گیری یک هویت اختلاطی ایرانی-اسلامی هستیم که در ادوار بعد عناصری دیگر نیز بدان افزوده می‌شود (جعفریان، ۱۳۸۱: ۱۲). مذهب تشیع همچنین توانست به عنوان نیروی وحدت‌بخش ایران، عامل مهم در پیروزی انقلاب اسلامی و تقویت هویت ملی گشته و آنرا را در راستای ارزش‌ها و باورهای مشترک و معیارهای انسانی انقلاب قرار دهد.

۳،۳. هویت ملی در گام دوم انقلاب

همانطور که ذکر شد؛ سیر تاریخی ناشی از انقلاب اسلامی، هویت ملی کشور را در مسیر تمدن اسلامی قرار داد. آیت اله خامنه‌ای تمدن اسلامی را فضایی می‌داند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد (رحیمیان و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱) و هویت ملت ایران را نیز ریشه‌دار در

این تمدن دانسته و می‌فرمایند: "ما ملّتی هستیم مسلمان، ریشه‌دار در تاریخ و انقلابی". در جدول زیر به بیانات ایشان در ارتباط با هویت ملی در سخنرانی‌های مختلف اشاره شده است.

جدول ۱: فرمایشات مقام معظم رهبری در حوزه هویت ملی (www. Khamenei.ir)

مطالبات رهبری	متن فرمایشات مقام معظم رهبری	آدرس
هویت ملی و دفاع مقدس	"هشت سال دفاع مقدّس، تضمین‌کننده‌ی حیثیت کشور و هویت ملّت و امنیت فعلی و عزت ملّت ایران شد."	در دیدار کاروان‌های راهیان نور - ۱۹/۱۲/۱۳۹۶
هویت ملی و تربیت جوانان دانشگاهی	"استاد در محیط دانشگاه نقش‌آفرینی منحصربه‌فردی دارد و در دانشجو اثر می‌گذارد. جوانی که شما تربیت می‌کنید باید معتقد و مُباهی به هویت ملّی خود باشد."	در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها - ۳۱/۰۳/۱۳۹۶
« هویت ملّت ایران؛ این هویت چیست؟ »	"ما ملّتی هستیم مسلمان، ریشه‌دار در تاریخ و انقلابی؛ این هویت ما است. مسلمانی ما، عمق تاریخی ما و انقلابی بودن ما سه عنصر اصلی است که هویت ملّت ما را تشکیل می‌دهد."	در دیدار مسئولان نظام - ۲۲/۰۳/۱۳۹۶
تذکر به مسئولین قوای سه‌گانه	"این را مسئولین کشور همواره در نظر داشته باشند؛ چیزی که شائبه‌ی ضدّیت با اسلام، انقلاب و ریشه‌ی تاریخی ملّت ایران داشته باشد، جزو منافع ملّی نیست و نباید مورد تصمیم قرار بگیرد."	در دیدار مسئولان نظام - ۲۲/۰۳/۱۳۹۶
شاخص‌های فرهنگ و هویت یک ملت	"فرهنگ و هویت یک ملت و سمت‌وسوی آن را می‌توان با استفاده از شاخص‌های مصداقی همچون عقاید، اخلاق، آداب، رفتارهای فردی و اجتماعی و خَلقیات ملی تشخیص داد."	دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی - ۲۳/۰۳/۱۳۹۰
حفظ هویت ایرانی	"ما به برکت اسلام توانسته‌ایم هویت ایرانی خود را حفظ کنیم و این حقیقت، باید در همه خدمات و امور شهری خود را نشان دهد."	دیدار اعضای شورای عالی استان‌ها و شهرداران مراکز استان‌ها - ۱۰/۰۲/۱۳۹۰

ارتباط و هماهنگی منافع ملی با هویت ملی	"منافع ملی در رابطه‌ی با هویت ملی، معنا و ترجمه می‌شود."	دیدار جمعی از استادان و پژوهشگران دانشگاه‌ها ۳۱/۰۳/۱۳۹۶
انقلاب و تحول در هویت ملی	"یکی از کارهای بزرگ انقلاب همین است که یک هویتی برای ملت تعریف و منافع ملی را بر اساس آن استخراج و دنبال کرد."	دیدار مسئولان نظام ۲۲/۰۳/۱۳۹۶ -
حفظ هویت اسلامی ملت ایران	"حفظ هویت اسلامی ملت ایران آنقدر اهمیت دارد که برای آن، مردان بزرگ و شخصیت‌های برجسته باید احساس مسئولیت کنند."	بیانات در اجتماع مردم گیلان غرب
نقش جمهوری اسلامی در ایجاد هویت ملی	"اثبات هویت ملی، ارزش‌های اسلامی، دفاع از مظلومان جهان، تلاش برای فتح قله‌های دانش؛ جزو چیزهایی است که جمهوری اسلامی بر آن‌ها پافشاری می‌کند."	دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت

جدول فوق نشان از اهمیت هویت ملی در اندیشه‌های مقام معظم رهبری دارد. همان‌طور که پیشتر ذکر شد در جهان امروز با توجه به تحولات سیاسی و گسترش فن‌آوری اطلاعاتی شاهد تحولات در عرصه‌های نظری و معناگرایانه در جوامع هستیم به طوری که روابط اجتماعی تا حدودی از قید مکان و زمان رها شده و در فضا و فرهنگ، گسترش یافته است. بر همین اساس و نظر به اینکه هویت دارای الگوهای رفتاری منحصر به فردی است که سرچشمه معنا و تجربه برای مردم است (حیب و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۵)، لذا توجه به هویت و چیستی انقلاب گامی در جهت تقویت هویت ملی محسوب می‌شود.

۴. تحلیل بیانیه گام دوم انقلاب

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی آینده است که هویت اسلامی و انقلابی آن مورد تأیید امام خامنه‌ای بوده است. در واقع این سند باید به مثابه روح در کالبد همه طرح‌ها و برنامه‌ها و تحولات کشور به گونه‌ای عمل کند که بتواند جامعه‌ای ایثارگر، مؤمن، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی تربیت کند.

در این بیانیه؛ رهبر انقلاب با بر شمردن چهار مرحله نظام سازی، دولت سازی، جامعه سازی و رسیدن به تمدن سازی به تشریح انقلاب اسلامی و وضعیت کشور پرداختند. بیانیه گام دوم انقلاب از دو بخش

تشکیل شده: بخش اول که تشریح گام اول یعنی انقلاب اسلامی است و مرحله نظام سازی را شامل می‌شود؛ بخش دوم، دولت سازی است. در بخش دوم بیانیه، هفت سرفصل مهم برای ایجاد و تقویت جامعه اسلامی مطرح می‌گردد؛ عرصه علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی (جمع‌بندی بیانیه: نگارندگان). حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در هر هفت سرفصل مذکور، وضعیت کشور را تشریح می‌کنند و تأکید دارند که باید در جهت تقویت این شاخصه‌ها گام برداشت.

۴,۱. تبیین مفهومی سرفصل‌های هفت‌گانه گام دوم

۴,۱,۱. علم و پژوهش

دانش، آشکارترین و سیله‌ی عزت و قدرت یک کشور است. یکی از بالندگی‌ها و شکوفایی‌های جمهوری اسلامی رشد علمی کشور است. در حالی که قبل از انقلاب اسلامی ۶۸ درصد بزرگسالان کشور بی‌سواد بودند و کمتر از ۴۰ درصد کودکان می‌توانستند به دبستان بروند، امروزه رقم باسوادی در کشور به عدد ۱۰۰ درصد نزدیک می‌شود. موفقیت هر ساله دانش‌آموزان ایرانی به مقامات جهانی در المپیادهای علمی رشته‌های گوناگونی از جمله فیزیک، ریاضی، شیمی و رایانه در رقابت با کشورهای پیشرفته علمی، یکی دیگر از شواهد رشد و توسعه علمی کشور در سال‌های پس از انقلاب است (دارابی، ۱۳۹۶: ۱۷۸). با توجه به اینکه در عصر حاضر دانشگاه یکی از گذرگاه‌های عمده جامعه‌پذیری است، لذا تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های آموزشی و پرورشی مناسب با فرهنگ در آن، بر هویت ملی تأثیر مثبت گذاشته و نسل جوان را با مؤلفه‌های هویت ملی و فرهنگی ایرانی و اسلامی هر چه بیشتر آشنا می‌کند تا گرایش به هویت‌های جدیدی که هر روز در رسانه‌های مختلف بیگانه تبلیغ می‌شود کمتر و کمتر شود. به همین دلیل نقش فرایند آموزش دانشگاه‌ها و انباشت سرمایه فرهنگی به‌عنوان یک استراتژی جمهوری اسلامی ایران در گام دوم انقلاب مورد نظر می‌باشد. به دلیل اهمیت جایگاه علم و دانش، در سند چشم‌انداز کشور نیز، دستیابی به جامعه برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری، متکی به سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی، دست یافتن به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم مورد توجه قرار گرفته و سازمان‌ها و نهادهای علمی کشور ملزم به ایجاد بستری برای تحقق مفاد سند شده‌اند (حسین پور طولازدهی، ۱۳۹۴: ۱).

۴,۱,۲. معنویت و اخلاق

عمل اخلاقی، عملی است که در آن، ملاحظات سوداندیشانه، راه نداشته باشد و انسان تنها به سبب حکم وجدان الهی و فطری خویش، به آن متمایل باشد. معنویت در برداشت و روایت اسلامی، امری است که تمام ساحات و شئون زندگی انسان را در برمی‌گیرد و انسان مؤمن، چه در عالم نظر و چه در عالم عمل، فقط رضایت خدای متعال را مبنا و اساس می‌انگارد (جمشیدی، ۱۳۹۸).

با توجه به اینکه معنویت و اخلاق جهت دهنده همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است و شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند، برکات بیشتری به

بار می‌آورد(بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۰)، لذا پس از انقلاب تحولات و خط سیر حرکت جامعه به گونه‌ای بود که شاهد ارتقاء بینش و آگاهی‌های عمومی و اجتماعی در سطح جامعه در جهت تقویت هویت دینی بوده‌ایم(دارابی، ۱۳۹۶: ۱۸۱). همانطور که پیشتر ذکر شد، دین و گزاره‌های دینی از عناصر مهم هویت ملی ایران است. در ایران دو هویت دینی و ملی باهم سازگارند و در اساس، مفاهیم کلیدی آن‌ها غایت یکسانی دارند(شایگان، ۱۳۹۶: ۱۶۶). لذا به دلیل جایگاه مهم دین و گزاره‌های دینی در انسجام ملت ایران، حرکت در راستای این بند از بیانیه گام دوم و تقویت هویت دینی توسط رسانه‌های جمعی، احساس مثبت به هویت ملی را نیز در جامعه بالا می‌رود.

۴,۱,۳. اقتصاد

مقام معظم رهبری قابلیت‌های جغرافیای طبیعی و سرزمینی ایران را به‌عنوان عوامل اصلی افزایش قدرت ملی مورد تأکید قرار داده‌اند. از مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی مورد تأکید ایشان می‌توان به منابع غنی انرژی و سایر منابع طبیعی، اقلیم، روابط مکانی و فضایی بی‌نظیر مثل وسعت و گستره سرزمینی به همراه موقعیت جغرافیایی حساس اشاره کرد. راهبرد ایشان در قبال توانمندی‌های محیطی کشور، راهبردی فرصت محور و منطبق بر برنامه‌ریزی مدون جهت هموار شدن مسیرهای تعالی و توسعه اقتصادی کشور است. ایشان مزیت‌های جغرافیایی کشور را از عوامل زمینه‌ساز درون‌گرایی اقتصاد، پایداری اقتصادی و کاهش وابستگی به کشورهای خارجی عنوان نموده(امینی و پناهی، ۱۳۹۷: ۵۳) و در بیانیه گام دوم، اقتصاد را یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده معرفی و تأکید می‌کنند که اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه ناپذیری و نفوذناپذیری کشور و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف رسید(بیانیه گام دوم، ۱۳۷: ۱۰). عدم تحقق هدف‌های اقتصادی که در بیانیه گام دوم بدان اشاره شده موجب می‌شود احساس تبعیض در جامعه ایجاد شود. بطوریکه عده‌ای از هر حیث بهره‌مندتر از عده کثیری هستند. احساس تبعیض ناشی از آگاهی افراد در تعاملات درون‌گروهی است که در زندگی اجتماعی اتفاق می‌افتد. احساس تبعیض می‌تواند به تقویت هویت فردی و کاهش هویت ملی منجر گردد(قهرمان پور، ۱۳۸۶: ۵۶)؛ بنابراین دولت اسلامی باید به گشایش و رونق اقتصادی جامعه، اهتمام بورزد و تنگدستی معیشتی مردم را برطرف کند تا زمینه برای وصول فرد و جامعه به تعالی معنوی و اخلاقی فراهم شود و ارزش‌های عالی دینی، حکم فرما شود(جمشیدی، ۱۳۹۸) و این امر یکی از عوامل مؤثر بر هویت ملی است.

۴,۱,۴. عدالت و مبارزه با فساد

متأسفانه مسئله فساد(اداری، اقتصادی، مالی، سیاسی) در کشور ما به یک معضل اساسی تبدیل شده است(دارابی، ۱۳۹۶: ۲۸۹). به همین دلیل رهبر انقلاب نیز بر این امر توجه فراوان داشته و فساد اقتصادی، اخلاقی و سیاسی را توده‌ی چرکین کشورها و نظام‌ها می‌داند که اگر در بدنه‌ی حکومت‌ها عارض شود، زلزله‌ی ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌ها است و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌ها است(بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۱). ایشان برای مبارزه با فساد بر عدالت تأکید کرده و الزامات تحقق آن را قاطعیت، ارتباط با مردم، ساده زیستی، خودسازی و تهذیب می‌داند.

این‌ها جزو پیش شرط‌ها و پیش‌نیازهای اجرای عدالت است. اگر تحقق عدالت فریضه‌ای واجب و رسالتی متعالی است، تحقق مقدمات و الزامات آن نیز واجب خواهد بود. چراکه بدون تأمین مقدمات تحقق اهداف ممکن نخواهد بود (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۱). تحقق عدالت مبنای به رسمیت شناخته شدن حقوق همه شهروندان در برابر قانون اساسی مشترک است، عاملی که باعث می‌شود تا اعضای ملت در کنار هم و درون یک سرزمین متحد شده و به همدیگر گرایش پیدا کنند (جلایی‌پور، ۱۳۸۴: ۳۳) این امر موجب تقویت ثبات سیاسی و به تبع آن تقویت هویت ملی می‌شود.

۴,۱. استقلال و آزادی:

یک کشور در سه بعد باید دارای استقلال باشد، استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی و استقلال فرهنگی. این سه مورد مانند حلقه به هم وصل هستند (جلال منش، ۱۳۹۸). رهبر انقلاب نیز در این ارتباط در بیانیه گام دوم تأکید می‌کند؛ استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرت‌های سلطه‌گر جهان است و آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم‌گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه‌ی افراد جامعه است و این هر دو از جمله‌ی ارزش‌های اسلامی‌اند و حکومت‌ها موظف به تأمین آن هستند (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۲). در این مفهوم اعتقاد به ملت به معنی رعایت حقوق همه شهروندان در عرصه سیاست، صرف نظر از ویژگی‌های قومی، زبانی و مذهبی آن‌ها مطرح و تفسیر مفاهیمی بالقوه از قانون اساسی مانند آزادی، مشارکت، پاسخ‌گویی، حقوق ملت، میزان تحکیم نظام و پیوند مردم با نظام سیاسی و حرکت در راستای تقویت هویت ملی را نشان می‌دهد (ستاری، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

۴,۱,۶. عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن:

این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی‌اند. صحنه‌ی جهانی، امروز شاهد پدیده‌هایی است که تحقق یافته یا در آستانه‌ی ظهورند: تحرک جدید نهضت بیداری اسلامی بر اساس الگوی مقاومت در برابر سلطه‌ی آمریکا و صهیونیسم؛ شکست سیاست‌های آمریکا در منطقه‌ی غرب آسیا و حضور قدرتمندانه‌ی سیاسی جمهوری اسلامی در غرب آسیا و بازتاب و وسیع آن در سراسر جهان سلطه. این‌ها بخشی از مظاهر عزت جمهوری اسلامی است که جز با شجاعت و حکمت مدیران جهادی به دست نمی‌آید. دولت جمهوری اسلامی باید مرزبندی خود را با آن‌ها (نظام سلطه) حفظ کند؛ از ارزش‌های انقلابی و ملی خود، یک گام هم عقب‌نشینی نکند؛ از تهدیدهای پوچ آنان نهرا سد؛ و در همه حال، عزت کشور و ملت خود را در نظر داشته باشد و حکیمانه و مصلحت‌جویانه و البته از موضع انقلابی، مشکلات قابل حل خود را با آنان حل کند (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۲) و حرکت در این مسیر موجب ایجاد وحدت ملی می‌گردد. هویت ملی و وحدت ملی دو مقوله تفکیک‌ناپذیر از هم هستند. هویت ملی را می‌توان عنصر ذهنی وحدت ملی دانست، عنصری که دستیابی به اتحاد و وحدت ملی بدون وجود آن امکان‌پذیر نیست. هویت ملی با بهره‌گیری از توانایی‌های نمادین خود نظیر؛ زبان، دین، گذشته تاریخی و... وفاق اجتماعی و وحدت ملی را تأمین می‌سازد؛ بنابراین ایجاد و تحکیم وحدت ملی، بدون استناد به هویت ملی مقدور نیست (ستاری، ۱۳۸۰: ۱۰۳). این موارد تبیین‌کننده فصل نوین حرکت انقلابی و عمل جهادی ملت بزرگ ایران و امت اسلام و جبهه مقاومت است (رحمانی؛ رحیمی، ۱۳۹۸: ۱).

تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زیان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷: ۱۲). ترویج سبک زندگی غربی که از زمان پهلوی شروع شده بود، به یک‌جانبه‌گرایی افراطی و بهره‌برداری ابزاری از هویت ملی منجر و واکنش بخشی از روشنفکران و اندیشمندان ایرانی را موجب گشت. آن‌ها به‌نوعی به مقابله با ابزاری شدن عنصر ملی هویت ایرانی و زنده کردن عنصر معنوی و دینی هویت ایرانی پرداختند (احمدی، ۱۳۸۴: ۲۷). انقلاب اسلامی با ره‌آورد تحقق عنصر دینی و معنوی هویت ایرانی، از ابزاری شدن هویت ملی جلوگیری کرده و در حال حاضر در چهل‌ساله دوم انقلاب، مهم‌ترین راه‌کارهای دستیابی به افق ترسیم شده در این راستا، مجدداً در حوزه سبک زندگی بیانیه گام دوم انقلاب تبیین شده و عبارت‌اند از: اصلاح نگرش و تقویت باورهای دینی، عمل به آموزه‌های دینی از سوی رهبران دینی و مدیران نظام، ترویج فرهنگ صحیح استفاده از رسانه، اصلاح مدیریت رسانه‌ها، نهادینه شدن فرهنگ نظارت و تقویت روحیه جهادی (عیسی زاده؛ عراقی، ۱۳۹۸: ۱).

منبع: (نگارندگان: ۱۴۰۰)

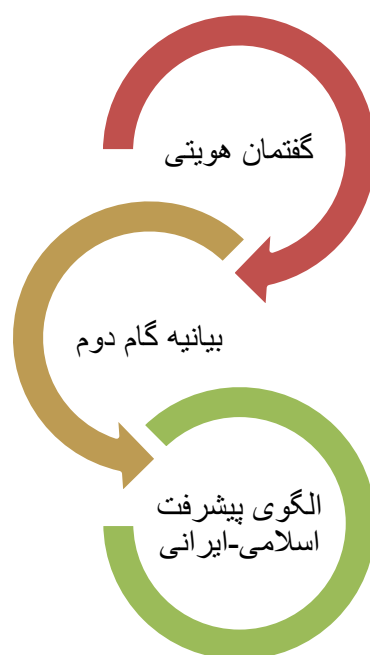
همان‌طور که مشاهده شد؛ رهبری در گام دوم انقلاب، هویت ملی ایران را در راستای هویت انقلاب موردتوجه قرار داده و منطبق با نیازهای هویتی روز جامعه نقشه راهی برای الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی تدوین کرده‌اند.

۵. تدوین الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی

با وجود اینکه هویت ملی ایران دارای ریشه‌های مستحکمی است، اما با توجه به تحولات روزافزون، در صورتی قادر به استحکام بیشتر و تقویت همبستگی خود خواهد بود که در کنار توجه به عناصر سنتی هویت، بتواند خود را به‌عنوان یک گفتمان هویتی به جهانیان معرفی کند (سلطانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۶).

در راستای تحکیم و تقویت مؤلفه‌های هویت اسلامی و ایرانی در سال ۱۳۸۹ آیت اله خامنه‌ای، «الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت» را مطرح نموده و آن را به‌منابه یک سند حائز اهمیت، دارای ارزش قانون‌گذاری و اجرایی دانستند. تدوین الگوی پیشرفت مبتنی بر ارزش‌های معنوی برگرفته از ظرفیت‌ها و اقتضانات بومی جامعه ایرانی از ضروریات امروز در تقویت هویت ملی است. مقام معظم رهبری در این ارتباط بیان داشته‌اند: «جامعه و حکومت ما اسلامی است و ما مفتخریم که می‌توانیم با استفاده از منابع اسلام، الگوی پیشرفت خود را تدوین کنیم.» (روزنامه همشهری، ۵ خرداد ۱۳۹۳) کلمه ایرانی نیز به بخش دیگری اشاره دارد که در تدوین این طرح و الگو باید بدان توجه گردد، زیرا ایرانی بودن، به معنای ضرورت در نظر گرفتن شرایط تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی ایران (مؤلفه‌هایی که هویت ملی ایران را تشکیل می‌دهند) در تدوین این الگو است. ترسیم الگوی پیشرفت برای تمدن‌سازی نوین اسلامی تلاشی برای برطرف کردن صحیح نیازهای شهروندان و همچنین دستیابی به حیات طیبه، ارتقاء قدرت ملی و تعالی معنوی انسان‌ها است (مرادی، ۱۳۹۵: ۱۹۴).

تلاش جهت دستیابی به الگوی پیشرفت اسلامی- ایرانی باید در عرصه‌های مختلف صورت بگیرد تا بسترهای واقعی برای رسیدن به پیشرفت همه‌جانبه در کشور در راستای منافع ملی فراهم شود (پایا، ۱۳۸۸: ۵۵). با توجه به اینکه بر اساس بیانات مقام معظم رهبری، لزوم هماهنگی منافع ملی با هویت ملی از اهمیت زیادی برخوردار است، لذا دستیابی به الگوی اسلامی- ایرانی نیز زمانی میسر است که در راستای هویت ملی و هماهنگ با آن باشد. لذا تبیین هویت انقلاب در چهل‌ساله دوم عمر خود در بیانیه گام دوم، تلاشی در تثبیت و تقویت هویت ملی که با پیروزی انقلاب اسلامی دچار تحول شده است، محسوب می‌گردد.

۶. نتیجه

همان‌طور که پیشتر ذکر شد، با وجود اهمیت عناصر سنتی هویت ایرانی (تاریخ، سرزمین، اسطوره‌ها، فرهنگ مشترک و...)، تداوم کارآمدی آن‌ها برای رفع چالش‌های امروز جامعه مورد تردید است. لذا امروز هویت ملی و ایرانی، باید در راستای ارزش‌ها و باورهای مشترک و معیارهای انسانی انقلاب و همسو با تمدن نوین اسلامی حرکت کند.

در همین راستا، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی آینده و نقشه راهی برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی است که دستیابی به اهداف این چشم‌انداز بنا به فرموده مقام معظم رهبری در بستر توجه به مؤلفه‌های هویت و عزت ملت میسر می‌گردد. لذا در تبیین این مفهوم، در مقاله حاضر به بررسی جایگاه هویت ملی در بیانیه گام دوم انقلاب و اندیشه‌های مقام معظم رهبری پرداختیم. رویکرد و ابعاد اندیشه و معماری فکری مقام معظم رهبری در ارتباط با هویت ملی در بسیاری از سخنان ایشان مشهود است، به‌گونه‌ای که ایشان در بیانات خود، هدف انقلاب را تبدیل جامعه به یک جامعه با هویت و فایده مهم هشت سال دفاع مقدس را نیز دفاع از هویت ملی می‌دانند. بر همین اساس ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب نیز در راستای مؤلفه‌های مؤثر بر ایجاد تمدن نوین اسلامی، به هفت عرصه علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی اشاره می‌کنند. در واقع همان‌طور که بیان شد؛ این هفت عرصه، از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های هویتی انقلاب اسلامی می‌باشند که بیانیه گام دوم انقلاب به تبیین آن‌ها پرداخته است.

بین شاخصه‌های هویت ملی و معماری اندیشه مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب، نوعی تعامل و همسویی وجود دارد و عمل به مؤلفه‌های آن می‌تواند به همگرایی ملی بینجامد. بیانیه گام دوم انقلاب با توجه دادن به مؤلفه‌های جدید هویت می‌تواند با خلق معنا در قالب الگوی توسعه انسانی دین‌محور، ثبات سیاسی، نهادینه‌سازی مردم‌سالاری دینی و مشارکت سیاسی، به تقویت هویت ملی ایران امروز کمک نماید. توجه به مؤلفه‌های برآمده از این تفکر می‌تواند در رفع چالش‌های هویت ملی مؤثر باشد.

- بیاینه گام دوم انقلاب(۱۳۹۷).
- احمدی، حمید(۱۳۸۴)، "دین و ملیت در هویت ایرانی"، فصلنامه حقوق و علوم سیاسی شماره ۶۷، صفحه ۳۶-۲۷.
- اسمیت، آنتونی(۱۳۸۳)، "ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی و تاریخ"، ترجمه: منصور انصاری، تهران: مرکز مطالعات ملی.
- امینی، داوود و پناهی، حمید(۱۳۹۷)، "تحلیلی بر بیانیه گام دوم انقلاب در حوزه بهره‌برداری از جغرافیای طبیعی در توسعه اقتصادی کشور"، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی سال هفتم، شماره بیست و ششم، صص ۵۶-۲۷.
- پایا، علی(۱۳۸۸)، آیا الگوی توسعه ایرانی-اسلامی دست‌یافتنی است؟"، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، س ۱۵، شماره ۶، صص ۳۱-۶۰.
- جعفریان، رسول(۱۳۸۱)، "مؤلفه‌های هویت ملی در کشاکش تحولات ایران در چهار قرن اخیر"، تهران: مطالعات فرهنگی و علوم انسانی.
- جلال منش، امین(۱۳۹۸)، برنامه گام دوم، برنامه "سیاست‌نامه" با موضوع (ویژه تبیین بیانیه گام دوم انقلاب، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و استقلال)، صدای جمهوری اسلامی ایران، صدای اندیشه‌ها، مدیر بنیاد فرهنگ و اندیشه اعتلاء، شبکه رادیو گفت‌وگو، ۱۳۹۸/۳/۱۱.
- جلالی پور، حمیدرضا(۱۳۸۱)، "جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی"، تهران: طرح نو.
- جمشیدی، مهدی(۱۳۹۸)، "تلخیص شده درس گفتار اخلاق و معنویت"، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حبیب، فرح؛ نادری، سید مجید؛ فروزانگهر، حمیده(۱۳۸۷)، "پرسیمان تبعی در گفتمان کالبد شهر و هویت" نشریه هویت شهر، سال دوم، شماره ۳، صص ۲۳-۱۳.
- حاجیانی، ابراهیم(۱۳۷۹)، "جامعه‌شناسی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه"، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۵، صص ۲۲۸-۱۹۳.
- حسین پور طولزدهی، شهره(۱۳۹۴)، "جایگاه علم، پژوهش و فناوری در ایران: موانع، راهکارها"، اولین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره و آموزش در ایران، تهران، <https://civilica.com/doc/430138>
- دارابی، علی(۱۳۹۶)، "آینده پژوهی انقلاب اسلامی"، تهران: امیرکبیر.
- رحمانی، سید بهمن؛ رحیمی، محمد(۱۳۹۸)، "بررسی و تحلیل عزت ملی در بیانیه گام دوم انقلاب بر اساس مدل SWOT"، اولین همایش سراسری قدرت نرم انقلاب اسلامی با محوریت «چهار دهه مقاومت و بایسته‌های فرهنگی گام دوم انقلاب اسلامی»، تهران، <https://civilica.com/doc/1134589>.
- رحیمیان، محمد؛ عباس، کشاورز شکری؛ یوسف ترابی(۱۳۹۷)، "بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی"، دو فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، صص ۱-۲۴.
- ستاری، جلال(۱۳۸۴)، "هویت ملی، هویت فرهنگی"، تهران: نشر مرکز.

- سلطانی، علی اصغر (۱۳۸۴)، "قدرت، گفتمان و زبان"، تهران: نشر نی.
- سلطانی نژاد، احمد؛ جمشیدی، محمدحسین؛ شانیری، افشین (۱۳۹۶)، نقش فن آوری اطلاعات بر تحول مفهوم هویت ملی، دو فصلنامه علمی-پژوهشی قدرت نرم، سال هفتم شماره هفدهم، صص ۲۲-۴۰.
- شایگان، داریوش (۱۳۹۶)، "افسون زدگی جدید تفکر سیار و هویت چهل تکه"، ترجمه: فاطمه ولیانی، تهران: فروزان روز.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۰)، "گفتمان و جامعه"، تهران: نشر نی.
- عمید، حسن (۱۳۳۷)، "فرهنگ عمید"، تهران: کتابخانه ابن سینا.
- عیسی زاده، عیسی؛ عراقی، جلال (۱۳۹۸)، گام دوم انقلاب و راهکارهای دستیابی به سبک زندگی اسلامی (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)، همایش ملی جستارهای پژوهشی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، گرگان، <https://civilica.com/doc/977026>.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۹)، "گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی"، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۱۰۷-۸۱.
- فیرحی، داوود (۱۳۸۴)، "شیعه و دموکراسی مشورتی در ایران"، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۷، صص ۱۵۸-۱۳۷.
- قهرمان پور، رحمان (۱۳۸۶)، "مهندسی فرهنگی و هویت ملی در عصر جهانی شدن"، مجله مهندسی فرهنگی، شماره ۱۰ و ۱۱، صص ۶۱-۵۶.
- کریمی پور، یدالله (۱۳۹۴)، "گذری و نظری بر هویت ملی"، سخنرانی در قطب علمی جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس.
- مرادی، عباس؛ ابطحی، سید مصطفی (۱۳۹۵)، "جایگاه هویت ملی در گفتمان مردم سالاری دینی"، مطالعات انقلاب اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، صص ۲۰۰-۱۷۷.
- میلز، سارا (۱۳۸۸)، "گفتمان"، ترجمه: فتاح محمدی، زنجان: نشر هزاره سوم.
- مویر، ریچارد (۱۳۷۹)، "درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی"، ترجمه: دره میرحیدر و رحیم صفوی، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- هاوبسبام، اریک جی (۱۳۸۳)، "ملت و ملی گرایی"، ترجمه: علی باش، تهران: نشر دامون.
- هرسیجی، حسین؛ تویسرکانی، مجتبی (۱۳۸۹)، "تأثیر مؤلفه‌های هویت ساز ایرانی بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره سوم، ش ۹، صص ۱۷۹-۱۵۱.

- Cot, James. E & Charles.G, Levine (2002), "Identity Formation. Agency and Culther: A social Psychological Synthesis", Imprint Psychology Press.
- DIJKINK, GERTJAN (1996), "NATIONAL IDENTITY AND GEOPOLITICAL VISIONS Maps of pride and pain", London.
- Laclau and mouff (1985), hegemony and socialist strategy towardsradical democratic, landan, verso press.
- Patrik, Morag(2000), "Identity and the Politics of Recognition", in noel'sullivan political theory in transition London: Routledg.
- Olson, E, T, (2002), "Identity Politics" The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edvar N. Zalta (ed.) available at: [http: // Plato. stanford.edu/ entries / identity _ personal /](http://Plato.stanford.edu/entries/identity_personal/), accessed: 14 July 2009.